

УДК 341.1/8

**АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ АЙМАҚТЫҚ
ТЕТІКТЕРІ: ЕУРОПА КЕҢЕСІ**

Амиргазин Берік Қайратұлы

berik.a@list.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Заң факультеті

Халықаралық құқық мамандығы I курс магистранты

Ғылыми жетекші – Абайдельдинов Е.М.

Еуропа Кеңесі 1949 жылы адам құқықтарын, демократия мен заңның үстемдігін қорғау, мүше елдердің әлеуметтік-құқықтық тәжірибесін стандарттау жөніндегі жалпы континенталды келісімдерді әзірлеу және ортақ құндылықтарға негізделген және әртүрлі мәдениеттерді қамтитын еуропалық бірегейлік туралы хабардарлықты арттыру үшін құрылды.

Адам құқықтарын қорғау Еуропа Кеңесінің негізгі мақсаттарының бірі болып табылады, оған төрт негізгі бағытта қол жеткізу керек: тиімді бақылау және негізгі құқықтар мен бостандықтарды қорғау; Адам құқықтары мен адамның қадір-қасиетіне жаңа қауіп-қатерлерді анықтау; адам құқықтарының маңыздылығы туралы жұртшылықтың хабардар болуын арттыру; Адам құқықтары саласындағы білім беруге және кәсіптік даярлауға жәрдемдесу.[1]

Адам құқықтарын қорғау Еуропа Кеңесінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл тұрғыдағы ең үлкен жетістік 1950 жылы жасалған және 1953 жылы күшіне енген Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция (АҚЕК) болып табылады. Бүгінгі таңда Еуропа Кеңесіне мүше 47 мемлекеттің барлығы конвенцияға қосылды. Мысалы, Австрия 1958 жылдан бастап қатысушы мемлекет болып табылады. Конвенция Австрияда конституциялық мәртебеге ие. АҚЕК өмір сүру құқығы, бостандық пен қауіпсіздік құқығы, әділ сот ісін жүргізу құқығы, жеке және отбасылық өмір, сөз бен дін бостандығы, жиналыс бостандығы және азаптауға тыйым салу сияқты маңызды құқықтар мен бостандықтарды қорғайды. Әр түрлі хаттамалар арқылы қосымша құқықтар қосылды және өлім жазасы заңсыз деп жарияланды.

Конвенцияға қосылған барлық мемлекеттер ондағы құқықтар мен бостандықтарға заңды түрде кепілдік беруге міндеттенеді. Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот оның сақталуын қадағалайды. Жекелеген адамдар, олардың азаматтығына қарамастан, сондай-ақ мемлекеттер, егер олар конвенцияда көзделген құқықтарды қатысушы мемлекет құқықтық қорғаудың барлық ішкі құралдары таусылған бойда бұзды деп есептесе, сотқа жүгіне алады.

Сот шешімдері барлық қатысушы мемлекеттердің орындауы үшін міндетті болып табылады. Еуропа Кеңесінің адам құқықтары жөніндегі аса маңызды келісімдеріне азаптаудан және адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазадан қорғау туралы Еуропалық конвенция, ұлттық азшылықтарды қорғау туралы негіздемелік Конвенция және Еуропалық әлеуметтік Хартия, сондай-ақ Еуропа Кеңесінің әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың және отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы күрес туралы жуырдағы Конвенциясы, Стамбул конвенциясы ретінде белгілі. Осы шарттардың әрқайсысы үшін бар бақылау және тексеру тетіктерінің арқасында

Еуропа кеңесінде Еуропадағы адам құқықтарын қорғауға арналған құралдар арсеналы бар. 1999 жылы құрылған адам құқықтары жөніндегі Комиссар да орталық рөл атқарады. Оның міндеті-адам құқықтарын қорғаудағы кемшіліктерді анықтау, мүше мемлекеттерге адам құқықтарын қорғауды жақсартуға қолдау көрсету және қоғамның адам құқықтары туралы хабардарлығын арттыру.[2]

Осы жылдар ішінде Еуропа Кеңесі адам құқықтары туралы Еуропалық конвенция кепілдік беретін бірқатар басқа да құжаттар дайындады. Еуропалық әлеуметтік хартия. Еуропалық әлеуметтік хартия (1961), оған қосымша хаттама (1988) және қайта қаралған Хартия (1996) негізгі әлеуметтік құқықтардың толықспектрін қамтамасыз етеді. Олар, негізінен, жұмыспен қамтумен (кемсітпеумен, кәсіподаққұқықтарымен, әлеуметтік қамсыздандыру құқығымен), кедейшілік пен әлеуметтікшеттетуден қорғаумен, сондай-ақ лайықты тұрғын үй құқығымен байланысты.

Азаптаудың алдын алу туралы еуропалық конвенция. 1987 жылы Еуропа Кеңесіазаптаудың және адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалардың алдын алу туралы Еуропалық конвенцияны қабылдады. Осы Конвенция қамаудағыларға қалай қарау керектігін зерделеу үшін қамауға алу орындарына баратын тәуелсіз және бейтарап сарапшылардан тұратын азаптаулардың алдын алу жөніндегі

Еуропалық комитетті құру арқасында адам құқықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенция негізінде қамтамасыз етілетін қорғауды толықтырады.

Ұлттық азшылықтарды қорғау туралы негізгі конвенция. Бұл құжат жалпы ұлттықазшылықтарды қорғаудың алғашқы заңды күші бар көпжақты құралы болып табылады. Онда осы Конвенцияны ратификациялаған мемлекеттер ұстануға тиіс қағидаттар баяндалады. Бұл заң алдындағы теңдікті, мәдениеттерді сақтау мен дамыту және азшылықтардың өзіндік ерекшелігін, діндерін, тілдері мен дәстүрлерін сақтау бойынша шаралар қабылдауды қамтиды. Еуропалық комиссия нәсілшілдік пен төзбеушілікке қарсы. Еуропалық деңгейде нәсілшілдік, ксенофобия, антисемитизм және төзбеушіліктің барлық түрлерімен күресті күшейту үшін 1993 жылы құрылды. Комиссия осы саладағы ұлттық және халықаралық шаралардың тиімділігін бағалайды, оларды барлық деңгейлерде қабылдауға шақырады.

Еуропа Кеңесінің адам саудасына қарсы күрес туралы конвенциясы. Бұл Конвенция негізінен адам саудасының құрбандары мен олардың құқықтарын қорғауға арналған жанжақты келісім болып табылады. Ол сондай-ақ адам саудасының алдын алуға және онымен айналысатын адамдарды қудалауға да қатысты.[3]

Қазақстан Республикасының Еуропа Кеңесімен ынтымақтастығы. Қазақстан 1997 жылдан бастап Еуропа Кеңесімен (ЕК) және оның құрылымдарымен ынтымақтасады. Қазақстан ЕК-нің мүшесі болмай отырып, Кеңеске кірмейтін елдер мен халықаралық ұйымдарға мүше мемлекеттермен бірлесіп, олар үшін қызығушылық туғызатын мәселелер бойынша жұмыс істеуге мүмкіндік беретін оның ішінара кеңейтілген келісімдеріне қатысуға мүмкіндігі бар. Қазақстан Еуропа Кеңесінің екі жартылай келісіміне қатысады - Құқық арқылы демократия үшін Еуропалық комиссия (Венециялық комиссиясы, 1998 жылдан бастап бақылаушы мәртебесі, 2012 жылдан бастап толық құқылы мүше) және Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттер тобы (ГРЕКО, 2020 жылдан бастап толық құқылы мүше).[4]

1990 жылы құрылған Венеция комиссиясы Конституциялық саладағы консультативтік орган болып табылады. Ол конституциялық стандарттарды анықтауға көмектеседі және мысалы, демократиялық институттар, сайлау, ұлт азшылық құқықтары сияқты тақырыптар бойынша кеңес береді. Комиссия конституциялық және халықаралық құқық пен саяси ғылымдар бойынша тәуелсіз мамандардан тұрады.[5] Қазақстан ЕК-нің төрт конвенциясының қатысушысы болып табылады:

Еуропа өңірінде жоғары білімге жататын біліктіліктерді тану туралы (01.02.1999 ж.);

Еуропалық мәдени конвенция (05.03.2010 ж.);

Қылмыстық әрекеттен түскен табыстарды жылыстату, анықтау, алу және тәркілеу туралы (01.01.2015 ж.);

Салық саласындағы өзара әкімшілік көмек туралы (08.04.2015 ж.)

2020 жылғы сәуірде Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің отырысы барысында Қазақстанды "Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың және отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы күрес жөніндегі" (№210) конвенциясына қосылуға шақыру туралы шешім қабылданды. 2020 жылғы 28 қыркүйекте ЕКПА-ның өлім жазасын жою мәселесі жөніндегі бас баяндамашысы Т.Корлэцян (Румыния) Қазақстанның өлім жазасын толық жою туралы шешіміне қошемет білдірді. Бұл шешім адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында және халықаралық шарттарда баяндалған ЕК құндылықтарына, сондай-ақ "Еуропа Кеңесінің Қазақстанмен қатынастары" (2017) қарарында жазылған қағидаттарға сәйкес келеді.[4]

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот айтылғандай конвенцияның сақталуын қадағалайды. Ол Страсбургте орналасқан және 1959 жылы құрылды. Кейін Конвенцияның № 11 хаттамасына сәйкес қайта құрылды. Бұл Хаттама 1998 жылы күшіне еніп, қолданыстағы жарты күндік жұмыс сотын бірыңғай толық күнді сотпен алмастырып, жүйенің сот сипатын күшейтіп, оны міндетті етті. Сот мемлекеттердің АҚЕК ережелерін сақтауын бақылайды және сот практикасын құруда және АҚЕК-ны түсіндіруде маңызды рөл атқарады. Министрлер комитетінің өтініші бойынша сот АҚЕК мен оның хаттамаларын түсіндіруге байланысты туындайтын құқықтық мәселелер бойынша консультативтік қорытындылар шығара алады. Сот шешімдері заңды түрде міндетті болып табылады және келтірілген залалдың орнын толтыруды қарастыруы мүмкін. Құрылған сәттен бастап Сот 12 000 шешім шығарып, мемлекеттерді конвенцияны бұзды деп таныды және консультативтік қорытындылар шығарды. Берілген жеке өтініштердің үлкен санының нәтижесінде аяқталмаған істердің үнемі өсіп келе жатқан санымен (2010 жылғы наурыз айының соңында 124 000-нан астам) үйлесімде Сот конвенцияның бірегей бақылау жүйесінің ұзақ мерзімді тиімділігін қамтамасыз ету үшін оған түзетулер енгізуге және қайта қарауға шешім қабылдады. 2010 жылғы 1 маусымда күшіне енген № 14 хаттама Еуропалық адам құқықтары жөніндегі Басқарушы комитеттің жұмысын ескере отырып жасалды. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл және түрлі үкіметтік емес ұйым өкілдері қатысты. Бұл, атап айтқанда, конвенцияның 35-бабына қолайлылықтың жаңа өлшемдерін қосады, Достық келісімдерді көтермелейді және сотқа мемлекеттің сот шешімін орындамайтыны туралы сотқа хабарлау мүмкіндігін береді. Бұдан басқа, АҚЕК 59(2) - бабында "Еуропалық Одақ осы Конвенцияға қосыла алады" деп көзделген.[6]

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның баптарына байланысты соттәжірибесін қарастырайық. Мысалы, конвенцияның 10 – бабы демократиялық қоғамның басты негіздерінің бірі-пікір білдіру бостандығын қорғайды. Іс жүзінде, пікір білдіру бостандығы құқығы мемлекеттік қызметшілер үшін пікір білдіру бостандығын қамтиды:

Конвенция мемлекеттік қызметшілерді, ерекше мән-жайларды қоспағанда, олардың адал болу міндетін орындауына байланысты өз пікірін білдіру бостандығына қатысты шектеулерден қорғайды. 1995 жылы сот Фогттің Германияға қарсы ісіндегі 9-баптың бұзылуын анықтады. Өтініш беруші оның Германия коммунистік партиясының мүшесі ретіндегі саяси қызметіне байланысты мемлекеттік қызметтен босатылуы оның пікір білдіру бостандығына құқығын бұзды деп мәлімдеді. Сот өтініш берушіні жұмыстан шығару пропорционалды емес жаза деп шешті.

Сот қаулы шығарғаннан кейін қаулылардың орындалуы мен қолданылуы басталады. Қаулылардың орындалуы қажетті нәтижелерге қол жеткізілгенге дейін министрлер комитетінің бақылауында болады. Министрлер комитеті көмек көрсету, көмек көрсету немесе қажет болған жағдайда қысым көрсету арқылы шешімдер іздеуге белсенді қатысады.

Министрлер комитеті қаулының толық орындалғанын тапқанда, ол қабылданған шараларды егжей-тегжейлі көрсете отырып, қорытынды қарарды жариялайды. Сот қаулыларын орындау үшін мемлекеттер қабылдаған жалпы шаралардың мысалдары:

Австрия теледидардағы монополияны жойды. Бельгия үйсіз адамдар туралы заңды өзгертті және заңсыз балаларға қатысты кемсітушілікке тыйым салды.

Болгария өздерінің сенім күштерін әскери қызметтен бас тартқан адамдар үшін балама азаматтық қызмет құрды. Венгрия уақытша қамауда ұстау мерзімін ұзарту туралы шешім қабылдауды бейтарап етті. Германия атақты адамдардың жеке фотосуреттерін жариялауға тыйым салу құқығын

күшейтті. Италия адвокаттардың кассациялық сотқа қатысуын міндетті етті.

Латвия сайлау кандидаттары үшін кемсітушілік тіл емтихандарын жойды.

Молдова дін бостандығын мойындады. Нидерланды психикалық ауруларды ұстау туралы заңнаманы өзгертті. Польша Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін меншігі тәркіленген кейбір адамдарға тиімді өтемақы жүйесін енгізді.

Ресей Федерациясы Чернобыль құрбандарының әлеуметтік жағдайын жақсартты. Словакия Республикасы балаларды балалар мекемелеріне орналастыру туралы заңнаманы өзгертті. Словения полиция тарапынан жаман қарым-қатынастың алдын алу шараларын қабылдады. Ұлыбритания мектептерде дене жазаларына тыйым салды. Түркия әскери судьялардың мемлекеттік қауіпсіздік соттарына қатысуын тоқтатты. Украина жала жабу туралы заңнаманы өзгертті. Финляндия балаларды қорғау және оларға бару құқығы туралы заңды өзгертті. Франция, Испания және Ұлыбритания телефон арқылы сөйлесулерді тыңдау туралы заңдар қабылдады.

Хорватия сот процесінің шамадан тыс ұзақтығынан қорғаудың тиімді әдісін енгізді. Чехия банкроттық туралы жаңа заң қабылдады. Швейцария сот жүйесі мен қылмыстық процедураларды қайта қарады.[3]

Еуропа Кеңесі және Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция мен Сот қазіргі уақытта ең тиімді және жұмыс істейтін аймақтық механизм ретінде орын алып отыр.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Электронды ресурс. URL:

<https://www.refworld.org/publisher,COE,CASELAW,CHE,,,0.html> (қаралған күн: 16.02.2022)

2. Электронды ресурс. URL: <https://www.bmeia.gv.at/en/european-foreign-policy/humanrights/human-rights-and-the-council-of-europe/> (қаралған күн: 16.02.2022)

3. Совет Европы. Teaching Resources: Rights and freedoms in practice - Совет Европы - единственная в своем роде организация // 2013. С. 4-6.

4. Электронды ресурс. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfastrasbourg/press/article/details/45563?lang=kk> (қаралған күн: 22.03.2022)

5. Совет Европы. 800 миллионов европейцев на страже прав человека, демократии и иверховенства права // 2012. 12 с.

6. Электронды ресурс. URL: https://www.law.ox.ac.uk/sites/files/oxlaw/european_parliament_policy_department_study_on_the_role_of_regional_mechanisms.pdf (қаралған күн: 23.03.2022)